

Wstęp

O sytuacji na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w okresie międzywojennym napisano już wiele prac naukowych. Postronnemu obserwatorowi wydaje się, że nic już więcej dodać nie można. Historycy toczący spory okopali się na swoich pozycjach. Część autorów, przeważnie polskich, w swoich pracach wskazuje na istnienie polityki czechizacyjnej, dyskryminującej przede wszystkim Polaków. Część badaczy – głównie czeskich – wątpi, czy w ogóle istniało coś takiego jak polityka narodowościowa państwa czechosłowackiego na Śląsku Cieszyńskim.

Tymczasem znaczna część materiałów archiwalnych stanowiących spuściznę czechosłowackich urzędów państwowych pozostała dotychczas nieprzebadana. Niniejsza książka jest efektem wieloletnich kwerend archiwalnych i opiera się przede wszystkim na dokumentach dotychczas niewykorzystanych przez badaczy. Potwierdzają one istnienie polityki narodowościowej państwa czechosłowackiego wobec Śląska Cieszyńskiego, mającej na celu osłabienie mniejszości narodowych i wzmocnienie narodowości czeskiej. Kwestia, w jakim zakresie była ona realizowana i czym właściwie była polityka narodowościowa, jest właśnie tematem niniejszej książki.

Zanim przejdziemy do założeń pracy, przyjrzymy się literaturze przedmiotu. Rozpocząć należy od opracowań ogólnych dotyczących dziejów regionu¹. Temat polityki narodowościowej i problem czechizacji na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w nieunikniony sposób pojawiał się w pracach autorów poruszających tematykę okresu międzywojennego na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim. Chodzi przede wszystkim o publikacje Józefa Chlebowczyka², Krzysztofa Nowaka³, Joanny Januszewskiej-Jurkiewicz⁴, Stanisława Zahradnika i Marka Ryczkowskiego⁵,

¹ *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 6: *Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945*, red. K. Nowak, Cieszyn 2015; *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Borák, D. Gawrecki, Ostrawa–Praga 1992; *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, t. 1, red. D. Gawrecki i in., Opava 2003.

² J. Chlebowczyk, *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971; *idem*, *Karol Śliwka i towarzysze walki. Z dziejów ruchu komunistycznego na Zaolziu*, Katowice–Kraków 1972.

³ K. Nowak, *Leon Wolf (1883–1968): biografia polityczna*, Katowice 2002; *idem*, *Karola Jungi drogi i bezdroża polityczne*, „Wieki Stare i Nowe” 3, 2003, s. 136–156.

⁴ J. Januszewska-Jurkiewicz, *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*, Katowice 2001.

⁵ S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, Warszawa–Praga–Trzyniec 1992.

Dariusza Miszewskiego⁶, Andrzeja Essena⁷, Marii Wandy Wanatowicz⁸. Badania nad kwestią ewangelików w omawianym okresie podjął Józef Szymeczek⁹. Autorzy ci przytaczają wiele świadectw – skargi mniejszości polskiej, dokumenty dyplomatyczne, materiały prasowe i wspomnienia – potwierdzających istnienie ucisku narodowościowego wobec Polaków. Do tematyki tej odnosili się także czescy autorzy, m.in. Ivo Baran¹⁰, który opublikował również dwa dokumenty dotyczące planów polityki czechizacyjnej¹¹, Jan Steiner¹², Marie Gawrecká¹³, a przede wszystkim Dan Gawrecki¹⁴ i Jaroslav Valenta¹⁵. Czechskich autorów z reguły cechuje większy sceptycyzm wobec faktu stosowania systemowych działań dyskryminujących polską mniejszość. Do poglądów tych przyjdzie nam jeszcze wrócić. Bezwartościowa dla zrozumienia okresu Pierwszej Republiki na Śląsku Cieszyńskim jest obarczona błędami i powielająca stereotypy praca Jiříego Bílka, poświęcona konfliktom o Śląsk Cieszyński¹⁶. Z dawniejszych prac wymienić można napisaną w komunistycznym duchu książkę Otakara Káňi i Stefani Stanisláwskiej¹⁷. Jako wytwór politycznej propagandy traktować należy też pracę Františka Uhlířa, polityka zaangażowanego w działania wobec Śląska Cieszyńskiego i zwolennika wysiedleń Polaków po II wojnie światowej¹⁸.

⁶ D. Miszewski, *Aktywność polityczna mniejszości polskiej w Czechosłowacji 1920–1938*, Toruń 2002.

⁷ A. Essen, *Problem polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1926–1934*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 1, 1993, s. 26–45.

⁸ M. Wanatowicz, *Kwestia cieszyńska na forum Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Z najnowszych dziejów Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Wanatowicz, Katowice 1992, s. 50–64.

⁹ J. Szymeczek, *Vznik Československa a evangelici augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*, Český Těšín 2010.

¹⁰ I. Baran, *Polští socialisté na československém Těšínsku v letech 1921–1925*, „Moderní dějiny” 16, 2008, s. 81–133.

¹¹ *Idem*, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, „Slezský sborník” 105, 2007, nr 3, s. 200–215.

¹² J. Steiner, *Profesní a sociální skladba obyvatelstva polské národnosti v Československu v roce 1930*, „Slezský sborník” 86, 1988, s. 13–36; *idem*, *Profesní a sociální skladba obyvatelstva německé národnosti v Českých zemích v roce 1930*, „Slezský sborník” 88, 1990, nr 2, s. 96–113.

¹³ M. Gawrecká, *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938*, Opava 2004.

¹⁴ D. Gawrecki, *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, Český Těšín 1999.

¹⁵ J. Valenta, *Polská menšina na Těšínsku – jediná klasická menšina v České republice*, w: *Národnostní menšiny – historické souvislosti některých aktuálních problémů v Evropě a v ČR*, red. J. Kohnová, Praha 2000, s. 61–85; *idem*, *Die Teschener Frage in der Zwischenkriegszeit 1918–1939*, w: *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 15. bis 17. November 1991*, red. P. Heumos, München 1997, s. 129–150.

¹⁶ J. Bílek, *Kyselá těšínská jablčka. Československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1939, 1945*, Praha 2011.

¹⁷ O. Káňa, R. Pavelka [właśc. S. Stanisławska], *Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939*, Ostrava 1970.

¹⁸ F. Uhlíř, *Těšínské Slezsko*, Moravská Ostrava 1946.

Tematykę cieszyńską wzmiankują, dokonując czasem różnych ocen, autorzy opracowań dotyczących polsko-czechosłowackich stosunków dyplomatycznych¹⁹. W dyskryminację mniejszości polskiej powątpiewał Jerzy Kozeński, nie badając jednak szczegółowo tej problematyki²⁰, co słusznie wytknął Józef Chlebowczyk²¹. Obszerną literaturę ma zagadnienie konfliktu polsko-czechosłowackiego o Śląsk Cieszyński w latach 1918–1920²². Poruszano także temat polskich działań wywiadowczych i dywersyjnych wobec tego regionu²³.

Polityka narodowościowa państwa w zakresie przemysłu na Śląsku Cieszyńskim nie była przedmiotem szczegółowych badań. Kwestię stosunków narodowościowych w tej sferze poruszali Stanisław Zahradník²⁴ i Blanka Pitronová²⁵. Projekty polityki narodowościowej czeskiego działacza plebiscytowego Rudolfa Matouša przedstawił niżej podpisany²⁶, kilka prac poświęciłem też problematyce polityki narodowościowej wobec kolejarzy²⁷. Najlepiej opracowaną pod kątem przebadania czeskich archiwaliów dziedziną polityki narodowościowej na Śląsku Cieszyńskim (lub ogólnie na ziemiach czeskich, ale z uwzględnieniem tego regionu) jest kwestia spisów ludności, którą podjęło kilku czeskich autorów, przyznających, że administracja państwowa dążyła do osiągnięcia jak

¹⁹ P. Jelínek, *Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918–1924*, Opava 2009; S.M. Nowinowski, *Konstatacje i nadzieje. Dyplomacja czechosłowacka wobec kwestii bezpieczeństwa zbiorowego w Europie (1919–1925)*, Toruń 2011; idem, *Polska w dyplomacji czechosłowackiej 1926–1932*, Łódź 2013; *Stosunki polsko-czechosłowackie 1932–1939 w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej*, oprac. S.M. Nowinowski, Łódź 2006; S. Pilarski, *Zarys stosunków polsko-czechosłowackich 1918–1933*, Toruń 2008; A. Szklarska-Lohmannowa, *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925*, Wrocław 1967.

²⁰ J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964.

²¹ J. Chlebowczyk, *Niektóre problemy mniejszości polskiej w Czechosłowacji w okresie międzywojennym*, „Zaranie Śląskie” 29, 1966, nr 4, s. 646–657.

²² Zob. np. M.K. Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001; J. Valenta, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961; *Protokoly posízení plenárních Rady Narodové Kšístva Cieszyńského (1918–1920)*, t. 1–2, red. E. Długajczyk, M. Skrzypek, Cieszyn 2016.

²³ E. Długajczyk, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993; K. Badziak, G. Matwiejew, P. Samuś, „Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997.

²⁴ S. Zahradník, *Trinecké železářny. Období Bánské a hutní společnosti 1906–1938*, Praha 1969.

²⁵ B. Pitronová, *Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880–1939*, „Hospodářské dějiny / Economic History” 5, 1980, s. 87–180.

²⁶ G. Gąsior, *Dwa memoriały Rudolfa Matouša w sprawie czechosłowackiej polityki na Śląsku Cieszyńskim z 1920 i 1923 r.*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia: doświadczenia i tradycje*, red. M. Brzezińska-Pajak, J. Getka, J. Grzybowski, Warszawa 2016, s. 45–58.

²⁷ Idem, *Ostře sledovaní železničáři. Železniční úřady a národnostní otázka v československé části Těšínského Slezska počátkem 20. let 20. století*, „Slovanský přehled” 104, 2018, nr 1, s. 35–71; idem, *Železničáři pod zvláštním dohledem. Akce přeložení polských železničáři z Těšínska v letech 1935–1936 a otázka jejich pozdějšího návratu*, „Slovanský přehled” 104, 2018, nr 2, s. 353–400; idem, *Kolej a tożsamość. Postawy narodowościowe kolejarzy na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w latach 20. XX wieku*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 1, 2016, s. 171–181.

najlepszego wyniku dla Czechów²⁸. Do podobnych wniosków doszli wcześniej Jerzy Tomaszewski²⁹ i Ellen L. Paul³⁰.

Odrębną monografię poświęconą Niemcom na czechosłowackim Śląsku w okresie międzywojennym napisała Marie Gawrecká³¹. Bardzo wartościowa, lecz dostępna jedynie w niektórych bibliotekach, jest niepublikowana dysertacja Dana Gawreckiego na temat niemieckich organizacji nacjonalistycznych na ziemiach czeskich³² oraz artykuł na temat stowarzyszenia Nordmark³³. Kilka prac poświęcono także ruchowi ślązakowskiemu, z uwzględnieniem okresu Pierwszej Republiki³⁴.

Kluczową rolę w realizowaniu polityki narodowościowej odgrywało stowarzyszenie Slezská matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko (SMOL, Śląska Macierz Oświaty Ludowej dla Śląska Cieszyńskiego i ziemi hulczyńskiej), w latach 20. znane pod krótszą nazwą, pozbawioną pierwszego członu (MOL). Jako zasłużone dla rozwoju czeskiej kultury i szkolnictwa przedstawiają je Magda Habrmanová³⁵ i Olga Šrajerová³⁶. O nacjonalistycznym charakterze i szeroko

²⁸ I. Baran, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, „Slovanský přehled” 94, 2008, nr 1, s. 15–32; J. Bubeník, J. Křestan, *Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický. Zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky*, „Paginae historiae” 3, 1995, s. 111–131; D. Gawrecki, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*, Český Těšín 2017; P. Kladiwa, *Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v Československu 1918–1938*, „Moderní dějiny” 22, 2014, nr 2, s. 89–116; idem i in., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, t. 2, Ostrava 2016; J. Steiner, *Národnost při sčítání lidu v roce 1930 a její zjišťování na Ostravsku*, „Slezský sborník” 85, 1987, nr 2, s. 113–131.

²⁹ J. Tomaszewski, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, „Slezský sborník” 96, 1998, nr 2, s. 95–105.

³⁰ E.L. Paul, *Czech Teschen Silesia and the Controversial Czechoslovak Census of 1921*, „The Polish Review” 43, 1998, nr 2, s. 161–171.

³¹ M. Gawrecká, *Němci ve Slezsku 1918–1938*, Opava 2002.

³² D. Gawrecki, *Německé „obrané spolky” 1880–1938*, cz. 1–2, Opava 1975.

³³ Idem, *Spolek Nordmark a německá politika*, „Slezský sborník” 70, 1972, nr 1, s. 1–16.

³⁴ P. Dobrowolski, *Ugrupowania i kierunki separatystyczne na Górnym Śląsku i w Cieszyńskim w latach 1918–1939*, Warszawa 1972; K. Nowak, *Ruch koźdoniowski na Śląsku Cieszyńskim*, w: *Regionalizm a separatyzm: historia i współczesność. Śląsk na tle innych obszarów*, red. M.W. Wanatowicz, Katowice 1995, s. 26–45; M. Gawrecká, *Josef Kozdon und die Schlonsakenbewegung*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 34, 1994, s. 207–222; G. Gąsior, *Tygodnik „Ślązak” wobec polskiego i czeskiego ruchu narodowego 1909–1923*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 61, 2006, nr 1, s. 113–129.

³⁵ M. Habrmanová, *Slezská matice osvěty lidové*, w: *Rola Śląska Cieszyńskiego w czechosłowacko-polskich stosunkach od 1918 do dziś / Úloha Těšínska v československopolských vztazích od 1918 dodnes*, Bohumín 1991; eadem, *Slezská matice osvěty lidové v meziválečném období*, „Slezský sborník” 90, 1992, nr 2, s. 95–107; eadem, *Slezská matice osvěty lidové 1918–1938. Organizační vývoj a činnost*, „Časopis Slezského zemského muzea”, série B, 41, 1992, s. 52–72.

³⁶ O. Šrajerová, *Slezská matice osvěty lidové v období prvej Československej republiky*, w: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*, red. O. Šrajerová, Olomouc 2003, s. 151–172; eadem, *Rozvoj českého školstva na Těšínsku po roku 1920*, w: *Język – szkoła – przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego / Jazyk – škola – prostor jako determinanty kulturního vývoje Těšínského Slezska*, red. M. Bogus, Czeski Cieszyn 2012, s. 165–179.

zakrojonych działaniach przeciw mniejszościom narodowym realizowanych przez tę organizację pisali Andrzej Grajewski³⁷ i niżej podpisany³⁸, który jednocześnie wydał obszerny wybór dokumentów o działaniach tej organizacji³⁹.

Problem narodowościowy na Śląsku Cieszyńskim w okresie międzywojennym stanowi część szerszego zagadnienia, jakim było położenie mniejszości narodowych w ówczesnej Czechosłowacji. Na temat mniejszości niemieckiej powstała niezliczona ilość prac⁴⁰. Autorzy ogólnych opracowań na temat Pierwszej Republiki, Zdeněk Kárník i Věra Olivová, uważali politykę państwa wobec mniejszości narodowych za sprawiedliwą i demokratyczną, a ich skargi za nieuzasadnione⁴¹.

Autorzy ogólnych opracowań poświęconych tym kwestiom oceniają politykę mniejszościową jako liberalną. René Petráš i Jan Kuklík w swoich badaniach koncentrują się na uregulowaniach prawnych i przyjmując tę perspektywę, postępowanie władz czechosłowackich wobec mniejszości oceniają jako tolerancyjne⁴². Najobszerniejszą jak dotychczas pracę dotyczącą kwestii narodowościowej w omawianym okresie stanowi studium Andreja Tótha, Lukáša Novotného i Michala Stehlíka, w którym problematyce mniejszości polskiej poświęcono jeden rozdział autorstwa Marka Junka, odnoszącego się do jej skargi⁴³. Zagadnieniami związanymi ze statutem narodowościowym zajęli się Jan Kuklík i Jan Němeček⁴⁴.

³⁷ A. Grajewski, *W kwestii polityki asymilacyjnej na Zaolziu w latach 1921–1935*, „Watra. Rocznik Bielski” 1981–1983 [1986].

³⁸ G. Gąsior, *Vztah Slezské Matice osvěty lidové k otázce železničních zaměstnanců na Těšínsku v období první republiky*, „Slovanský přehled” 95, 2009, nr 3, s. 381–401; *idem*, *Oświata jako element walki politycznej. Działalność stowarzyszenia Slezská Matice osvěty lidové na Zaolziu w okresie I Republiki Czechosłowackiej*, w: *Język – szkoła – przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego*, s. 180–203; *idem*, *Die Rolle des Schlesischen Kulturvereins für Volksbildung (Slezská Matice Osvěty Lidové) bei der Stärkung des tschechischen Nationalbewusstseins im Olsa-Gebiet während der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, w: *Geteilte Regionen – geteilte Geschichtskultur(en)? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich*, red. B. Olschowsky, München 2013, s. 115–142; *idem*, *Stowarzyszenie Slezská Matice osvěty lidové (Śląska Macierz Oświaty Ludowej) wobec stosunków politycznych polsko-czechosłowackich (i polsko-czeskich) w latach 1920–1938*, w: *Polska w oczach sąsiadów, sąsiedzi w oczach Polaków. Stosunki polsko-czeskie*, red. A. Citkowska-Kimla, P. Kimla, K. Flaga, E. Antypow, Kraków 2018, s. 223–235.

³⁹ *Slezská matice osvěty lidové a národnostní otázka na Těšínsku 1920–1938. Výběrová edice dokumentů*, red. G. Gąsior, Český Těšín 2020.

⁴⁰ Zob. np. J.W. Brügel, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*, München 1967; V. Kural, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918–1938*, Praha 1993; P.M. Majewski, „Niemcy sudeccy” 1848–1948. *Historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007.

⁴¹ Z. Kárník, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, t. 1–3, Praha 2000–2003; V. Olivová, *Dějiny první republiky*, Praha 2000.

⁴² R. Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, Praha 2009; J. Kuklík, R. Petráš, *Minorities and Law in Czechoslovakia, 1918–1992*, Prague 2017.

⁴³ A. Tóth, L. Novotný, M. Stehlík, *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2012, s. 177–184.

⁴⁴ J. Kuklík, J. Němeček, *Od národního státu ke státu národnosti? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*, Praha 2013.

Dziedzina, co do której z reguły autorzy zgadzają się, że faworyzowano w niej Czechów i Słowaków kosztem innych narodowości, była reforma rolna⁴⁵. W pewnym sensie wynika to z tego, iż już przedwojenni politycy i publicyści nie ukrywali, że istotnym celem reformy rolnej jest wzmocnienie narodu państwowego⁴⁶.

O dążeniach do osiedlania czeskich urzędników na obszarach etnicznie mieszanym w celu wzmocnienia narodowości czeskiej, poprawy wyborczych wyników czeskich partii i wsparcia czeskiego szkolnictwa wspominają w swoich pracach Tara Zahra i Pieter Judson⁴⁷. Jak zauważyła ta pierwsza, czescy nacjonaści nawet po upadku monarchii habsburskiej prezentowali siebie we własnym państwie narodowym jako społeczność poszkodowaną⁴⁸. Krytycznie ocenia politykę Czechosłowacji wobec mniejszości także Mary Heimann⁴⁹. Niespójność utartych przekonań na temat liberalnego charakteru czechosłowackiej demokracji najlepiej wykazał w logicznym wywodzie duński historyk Peter Bugge⁵⁰. W okresie międzywojennym podejście państwa do niemieckich współobywateli negatywnie postrzegał czeski publicysta Emanuel Rádl⁵¹.

Sporo prac poświęcono polityce gospodarczej Pierwszej Republiki, w której kwestie narodowościowe odgrywały istotną rolę⁵². Fundamentalnym dziełem na temat roli zagranicznego kapitału w gospodarce międzywojennej Czechosłowacji, w którym odpowiednie miejsce poświęcono także przedsiębiorstwom funkcjonującym na Śląsku Cieszyńskim, jest monografia Alice Teichovej⁵³.

Ważnym elementem polityki narodowościowej był tzw. nacjonalizm gospodarczy⁵⁴. Zjawisko to było charakterystyczne dla całej Europy Środkowo-Wschodniej.

⁴⁵ K. Sommer, *Průběh a výsledky pozemkové reformy v pohraničí českých zemí*, w: *České národní aktivity*, s. 35–108; J. Rychlík, *Pozemková reforma z let 1919–1935 a změny v pozemkové drbě za druhé světové války*, „Československý časopis historický” 37, 1989, nr 2, s. 187–207; L. Slezák, *Pozemková reforma v Československu*, w: *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*, red. I. Frolec, Uherské Hradiště 1994, s. 3–12.

⁴⁶ A. Tóth, L. Novotný, M. Stehlík, *op. cit.*, s. 323.

⁴⁷ T. Zahra, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca 2008, s. 115–116; P.M. Judson, *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge 2006, s. 247–251.

⁴⁸ T. Zahra, *op. cit.*, s. 107.

⁴⁹ M. Heimann, *Czechoslovakia. The State That Failed*, New Haven 2011, s. 63–68.

⁵⁰ P. Bugge, *Czech Democracy 1918–1938: Paragon or Parody?*, „Bohemia” 47, 2007, nr 1, s. 3–28.

⁵¹ E. Rádl, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1993, s. 249–250.

⁵² V. Lacina, L. Slezák, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994.

⁵³ A. Teichová, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*, Praha 1994.

⁵⁴ *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích / For Economic National Possessions. Reflections and Studies in Modern Czech and German Nationalism in the Czech Lands*, red. J. Hájek, D. Jančík, E. Kubů, Praha 2009; *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, red. D. Jančík, E. Kubů, Praha 2011; *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten: die*

Czescy historycy Jan Hájek i Eduard Kubů pojmują je jako działania podejmowane na korzyść określonej narodowości w sferze życia gospodarczego, kosztem członków innej narodowości. Głównym obszarem takich działań była reforma rolna i nostryfikacja spółek. Czeskie środowiska gospodarcze przed 1918 r. dążyły do ekonomicznej emancypacji, starając się dorównać posiadającym przewagę niemieckim konkurentom. Nie mogły wtedy liczyć na wsparcie ze strony państwa dla tych wysiłków. Ukształtowane w tym okresie wyobrażenia o walce narodowościowej w sferze ekonomicznej funkcjonowały nadal w niepodległej Czechosłowacji. Formalnie neutralne instytucje nowego państwa pozwalały na regulowanie polityki gospodarczej w celu wzmocnienia pozycji ekonomicznej narodu państwowego. Ze względu na swoją siłę gospodarczą mieszkający na ziemiach czeskich Niemcy nie zostali jednak całkowicie wyeliminowani z uczestnictwa w kształtowaniu życia gospodarczego⁵⁵. Kubů uważa, że po ustabilizowaniu gospodarki nowego państwa i usadowieniu się nowych czeskich elit w systemie gospodarczym, czeski nacjonalizm gospodarczy słabł, w latach 30. wzmocnieniu ulegał natomiast nacjonalizm gospodarczy mniejszości niemieckiej⁵⁶. Podobnego zdania jest Christoph Boyer, który zauważa, że chociaż polityczny mainstream czeskiej polityki w okresie Pierwszej Republiki był nastawiony antyniemiecko, to nie przełożyło się to na kompleksowy i konsekwentny program polityczny. Władze podejmowały działania zmierzające do wypychania Niemców z kierowniczych stanowisk w prywatnych przedsiębiorstwach, ale nie było generalnego planu zmierzającego do gospodarczego zniszczenia Niemców. Wysoko wykwalifikowani specjaliści byli trudni do zastąpienia, a system prawny nie pozwalał na samowolne działania wobec prywatnego biznesu⁵⁷. Uwe Müller twierdzi natomiast, że znaczenie polityki gospodarczej w Czechosłowacji nie zostało dostatecznie zbadane i na przykładzie nostryfikacji stawia pod znakiem zapytania jej liberalny charakter⁵⁸.

böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive, red. E. Kubů, H. Schultz, Praha 2004; *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, red. H. Schultz, E. Kubů, Berlin 2006; J. Kofman, *Nacjonalizm gospodarczy – szansa czy bariera rozwoju. Przypadek Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, Warszawa 1992; *Europa Środkowo-Wschodnia i Ameryka Południowa 1918–1939. Szkice o nacjonalizmie ekonomicznym*, red. H. Szlajfer, Warszawa 1992.

⁵⁵ J. Hájek, E. Kubů, *Specifické rysy hospodářského nacionalismu v multinacionální střední Evropě – případ českých zemí*, w: *O hospodářskou národní državu*, s. 13–30.

⁵⁶ E. Kubů, *Hospodářský nacionalismus v programech politických stran českých zemí v období Rakouska-Uherska a první Československé republiky*, w: *ibidem*, s. 125.

⁵⁷ Ch. Boyer, *Nationale Kontrahenten oder Partner? Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918–1938)*, München 1999, s. 390–391; *idem*, *Conflict and Cooperation. Czechs and Germans in the First Czechoslovak Republic*, w: *History and Culture of Economic Nationalism*, s. 217, s. 207–218.

⁵⁸ U. Müller, *Regional Policy in Empires and Nation States East Central Europe before and after 1918*, w: *History and Culture of Economic Nationalism*, s. 121.

Istotna z punktu widzenia stosunków na Śląsku Cieszyńskim kwestia nacisku ekonomicznego na pracowników wywodzących się z mniejszości narodowych umyka większości badaczy. Boyer zauważa, że kwestia narodowościowa na poziomie pracowniczym stanowi lukę w badaniach⁵⁹. Catherine Albrecht zwraca uwagę, że skargi na ucisk robotników przez pracodawców innej narodowości, formułowane przez nacjonalistyczne stowarzyszenia, po zbadaniu przez urzędy nie uzyskiwały potwierdzenia⁶⁰. Tara Zahra prezentuje kwestię zależności ekonomicznej raczej jako tezę powtarzaną przez środowiska nacjonalistyczne, niebiorące pod uwagę swobodnej decyzji ludzi do określenia swojej narodowości⁶¹. Pogląd ten uzupełnić można przykładem podanym w monografii, której autorami są Pavel Kladiwa, Andrea Pokludová i Renata Kafková, że pozbawieni świadomości narodowej robotnicy mogli przyjmować orientację swojego pracodawcy zupełnie dobrowolnie: „Przenikają się tu nieświadome przyjęcie innej tożsamości, czysto oportunistyczne podejście i podporządkowanie się woli pracodawcy pod przymusem z powodów bytowych”⁶². Autorzy odnosili się do stosunków panujących w czasach Austro-Węgier w hucie w morawskich Witkowicach, gdzie czescy i pochodzący z Galicji polscy robotnicy znajdowali się pod wpływem niemieckiego zarządu huty⁶³. Jakub Rákosník skargi wskazujące na ucisk narodowościowy formułowane przez zwalnianych z pracy robotników uważa za strategię obrony⁶⁴. W tym kontekście powołuje się na opinię Josefa Chmelařa, autora broszury z 1935 r., powstałej z inspiracji czechosłowackiego resortu spraw zagranicznych w reakcji na skargi dotyczące dyskryminacji Polaków⁶⁵. Chmelař twierdził, że polscy robotnicy zwolnieni z pracy kreowali się na ofiary ucisku narodowościowego lub szukali poparcia „większościowej orientacji narodowościowej”, podczas gdy zwalniani czescy robotnicy skarżyli się, że Polacy są od nich lepiej traktowani⁶⁶.

W okresie międzywojennym zagadnieniu polityki narodowościowej na Śląsku Cieszyńskim również poświęcono wiele publikacji, będących dziś źródłem wiedzy na temat argumentów stosowanych przez polskich, czeskich i niemieckich publicystów. Spośród polskich wymieńmy przynajmniej Rudolfa Kobię,

⁵⁹ Ch. Boyer, *Nationale Kontrahenten oder Partner?*, s. 396.

⁶⁰ C. Albrecht, *Economic Nationalism in the Sudetenland, 1918–1938*, w: *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948*, red. M. Cornwall, R.J.W. Evans, Oxford 2007, s. 105.

⁶¹ T. Zahra, *op. cit.*, s. 263.

⁶² P. Kladiwa, A. Pokludová, R. Kafková, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*, t. 2/1: *Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 523 (jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia cytatów są dziełem autora).

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ J. Rákosník, *Námezdní práce za velké hospodářské krize – ohnisko nacionálních konfrontací*, w: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 477–479.

⁶⁵ D. Gawrecki, *Politické a národnostní poměry*, s. 255.

⁶⁶ J. Rákosník, *op. cit.*, s. 477–479.

piszącego pod pseudonimem Wiesław Wojnar⁶⁷, Pawła Koniecznego⁶⁸, Pawła Hulkę-Laskowskiego⁶⁹, Witolda Sworakowskiego⁷⁰ oraz publikację Komisji Studiów nad Stosunkami Polsko-Czeskimi⁷¹. Z czeskich przede wszystkim prace Josefa (Joży) Vochali⁷², Antonína Hořínka⁷³, Jaroslava Zahradníka⁷⁴ czy wspomnianą już rozprawę Josefa Chmelařa⁷⁵. Z reprezentowanej przez nich narracji wyłamał się Alois Adamus, który zanegował czeski charakter Śląska Cieszyńskiego i swoje wcześniejsze poglądy na ten temat⁷⁶. Niemiecką perspektywę prezentowała publikacja Kurta Witta⁷⁷. Nie sposób wymienić wszystkich źródeł wspomnieniowych z okresu Pierwszej Republiki, zarówno tych publikowanych, jak i przechowywanych w archiwach, które dotyczą problematyki polityki narodowościowej. Relacje świadków historii nagrywał autor niniejszej książki w ramach projektu Ośrodka KARTA. Niektóre z nich zostały wykorzystane w popularnej publikacji wydanej w dwóch wersjach językowych⁷⁸. W ramach przygotowywania niniejszej publikacji przejrzałem też wiele gazet z epoki dotyczących regionu. Ponieważ zarówno wspomnienia, jak i wzmianki prasowe nie zawierają zazwyczaj informacji o decyzjach dotyczących polityki narodowościowej, przytaczane są bardzo oszczędnie, kiedy pozwalają zweryfikować lub w istotny sposób uzupełnić dokumenty z archiwów.

Kluczowe znaczenie dla omawianej tematyki mają materiały archiwalne. Spuścizna urzędów powiatowych, Śląskiego Rządu Krajowego, Krajowego Zarządu Politycznego w Opawie i innych organów regionalnych zachowała się w szczątkowym stanie i ma bardzo ograniczoną wartość z punktu widzenia badań nad polityką narodowościową. Nie jest to jednak powód do rezygnacji z dalszych badań. Urzędy te nie działały w próżni, lecz prowadziły korespondencję z instytucjami centralnymi, a po likwidacji Kraju Śląskiego

⁶⁷ W. Wojnar, *Dowody polskości Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn 1930; idem, *Prawda o Cierlicku, gdzie Żwirko i Wigura startowali do wieczności*, Czeski Cieszyn 1934.

⁶⁸ P. Konieczny, *Śląsk Cieszyński pod władzą czeską*, Poznań 1924.

⁶⁹ P. Hulka-Laskowski, *Śląsk za Olzą*, Katowice 1938.

⁷⁰ W. Sworakowski, *Polacy na Śląsku za Olzą*, Warszawa 1937.

⁷¹ *Polacy w Czechosłowacji w świetle faktów i liczb. Memoriał Komisji Studiów nad Stosunkami Polsko-Czeskimi przy Polskim Instytucie Współpracy z Zagranicą*, Warszawa 1935.

⁷² J. Vochala, *Vývoj národnosti a jazykové otázky na Těšínsku. Z dějin popolštování a poněmčování Těšínska*, Frýdek 1921–1924, aneks pt. „Výsledky sčítání lidu dle národnosti na Těšínsku v letech 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921”.

⁷³ A. Hořínek, *Mezi námi a Poláky*, Karvinná 1934.

⁷⁴ J. Zahradník, *Kdo tvořil t.zv. vlasteneckou legendu na Těšínsku?*, Slezská Ostrava 1933.

⁷⁵ J. Chmelař, *Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji*, Praha 1935.

⁷⁶ A. Adamus, *Jazyková otázka ve školství na Těšínsku*, Moravská Ostrava 1930.

⁷⁷ K. Witt, *Die Těschener Frage*, Berlin 1935.

⁷⁸ *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*, red. G. Gąsior, A. Knyt, Warszawa 2008; *Zaolží. Polsko-český spor o Těšínské Slezsko 1918–2008*, red. G. Gąsior, A. Knyt, Varšava 2008; por. M. Przeperski, *Nieznosny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*, Kraków 2016.

miejscowe urzędy powiatowe podlegały Urzędowi Krajowemu w Brnie. Naturalnie więc w zespołach archiwalnych organów państwa z Pragi i Brna można znaleźć wiele raportów, analiz i propozycji działania wytworzonych przez urzędników z terenu.

Pełny wykaz archiwów i różnorodnych zespołów archiwalnych poddanych kwerendzie na potrzeby niniejszej książki znajduje się w bibliografii. W tym miejscu zaznaczyć należy, że najcenniejsze materiały wykorzystane w niniejszej książce pochodzą z Archiwum Narodowego w Pradze (Národní archiv v Praze), gdzie przechowywane są akta Prezydium Rady Ministrów (Předsednictvo ministerské rady) i wielu ministerstw, Archiwum Kancelarii Prezydenta Republiki (Archiv Kanceláře prezidenta republiky), Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Pradze (Archiv Ministerstva zahraničních věcí), Archiwum Krajowego w Brnie (Zemský archiv v Brně), Archiwum Krajowego w Opawie (Zemský archiv v Opavě) i archiwum Czeskich Kolei Państwowych w miejscowości Červenka koło Ołomuńca.

W tym miejscu chciałbym wyrazić podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej książki, recenzentom: dr. hab. Piotrowi Pałysowi, prof. Instytutu Śląskiego w Opolu i dr. hab. Miłoszowi Skrzypkowi z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, pracownikom archiwów, z których zbiorów korzystałem, za przychylne podejście, pani dyrektor Beacie Jankowiak-Konik i redaktorowi Szymonowi Morawskiemu z Wydawnictw UW za zainteresowanie wydaniem niniejszej książki, Jolancie Rudzińskiej za redakcję tekstu i pracę nad indeksami oraz Rodzicom.

* * *

Ustawodawstwo Czechosłowacji wyróżniało się liberalnym podejściem do mniejszości narodowych. Państwo to nie tylko podpisało 10 września 1919 r. w Saint-Germain-en-Laye traktat mniejszościowy, lecz także włączyło zapisy dotyczące ochrony mniejszości narodowych oraz zakaz dyskryminacji i wynaradawiania do swojej konstytucji z 29 lutego 1920 r. Zakaz wywierania nacisków na obywateli ze strony urzędników, nauczycieli, duchownych lub pracodawców został zawarty w ustawie przeciw uciskowi i o obronie wolności zgromadzeń z 12 sierpnia 1921 r. Zawierała ona też zapis, że strajk lub lokaut nie mieszczą się w uregulowaniach tej ustawy, chyba że są skierowane przeciw konkretnym pracownikom z powodów narodowościowych, politycznych lub religijnych⁷⁹. Do tego Rada Ambasadorów w Paryżu, wydając 28 lipca 1920 r. decyzję o podziale

⁷⁹ Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních, <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2590/1/2/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich> (dostęp: 21 IV 2020).

Śląska Cieszyńskiego, zastrzegła, że żaden mieszkaniec regionu nie może być pociągany do odpowiedzialności za swoje zaangażowanie na rzecz Polski lub Czechosłowacji⁸⁰. Również umowa polsko-czechosłowacka z 23 kwietnia 1925 r. zobowiązywała oba państwa do wzajemnej ochrony mniejszości i niestosowania przymusowego wynaradawiania⁸¹.

Oficjalnie narodem państwowym Pierwszej Republiki był naród czechosłowacki, nie czeski. Jednak w praktyce na ziemiach czeskich stosowano na określenie swojego narodu pojęcie Czesi. Jeżeli czasami w cytowanych dokumentach pojawi się pojęcie narodu lub języka czechosłowackiego, to jest to jedynie oficjalna wykładnia z epoki. W kontekście Śląska Cieszyńskiego z reguły chodzi o Czechów i język czeski.

Według spisu ludności z 1921 r. Czesi stanowili mniej niż 7 mln ludności. Słowaków było zaś tylko 2 mln. Niemcy, liczący ponad 3 mln mieszkańców, co stanowiło 23,4% ogółu, zamieszkiwali przede wszystkim tereny pograniczne Czech, Moraw i Śląska. Z czasem tereny te zaczęto nazywać niezbyt precyzyjnie Sudetami. Licznie mieszkali także w dużych miastach w centrum kraju, takich jak Praga i Brno. Na południu Słowacji mieszkało ponad 700 tys. Węgrów, a na Rusi Podkarpackiej i we wschodniej Słowacji niecałe pół miliona Rusinów. Do tego dochodziło 180 tys. Żydów, rozrzuconych po całym kraju, lecz przede wszystkim w jego wschodniej części⁸². Ponadto byli jeszcze Polacy na Śląsku Cieszyńskim. Duża liczebność mniejszości narodowych i silne tendencje autonomiczne wśród Słowaków powodowały, że narodowy charakter państwa oparty był na kruchych podstawach. Dla zachowania czeskiej i częściowo słowackiej dominacji konieczna była współpraca czechosłowackich partii politycznych ponad podziałami politycznymi.

Mniejszości posiadały szkoły różnych szczebli z własnym językiem wykładowym, liczne organizacje społeczne, partie polityczne, szerokie prawa językowe. Z drugiej strony również niektóre przepisy prawne przyczyniły się do ograniczenia praw mniejszości, nawet jeżeli o nich wprost nie mówiły. Tak było w wypadku ustaw z 1919 r. nadających legionistom czechosłowackim pierwszeństwo m.in. w obejmowaniu posad w urzędach państwowych, sądach, służbie cywilnej, straży celnej⁸³. Ustawa o ochronie republiki z 1923 r. obok przepisów odnoszących się do bezpieczeństwa państwa zawierała nieostre sformułowania przewidujące kary za pochwalanie czynów zabronionych, nawoływanie do nienawiści, obrażę państwa czy rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji. Zwłaszcza to ostatnie było nadużywane przez cenzurę dla uciszenia krytyki wymierzonej w urzędy

⁸⁰ D. Gawrecki, *Politické a národnostní poměry*, s. 73–74.

⁸¹ R. Petráš, *op. cit.*, s. 97.

⁸² A. Tóth, L. Novotný, M. Stehlík, *op. cit.*, s. 625.

⁸³ R. Petráš, *op. cit.*, s. 300.

państwowe⁸⁴. Ustawa o obronie państwa z 1936 r. pozwalała na bardzo szeroką interpretację, kogo można uznać za osobę niegodną zaufania pod względem państwowym, pomimo zapisu, że kryterium takim nie może być język, religia ani rasa. Osoby uznane za niegodne zaufania nie mogły pracować w przedsiębiorstwach uważanych za istotne dla obronności państwa. Organy policji nie miały obowiązku uzasadniać swoich decyzji o uznaniu konkretnych osób za niełojalne. Nie było możliwości odwołania się do sądu. Również przedsiębiorstwa państwowe będące własnością osób zakwalifikowanych jako niełojalne nie mogły prowadzić działalności o znaczeniu strategicznym dla państwa ani pozyskiwać w tym zakresie zamówień państwowych⁸⁵.

Niniejsza książka nie jest poświęcona analizie ustawodawstwa, ale praktycznym działaniom urzędów państwowych zmierzającym do zmiany sytuacji narodowościowej na Śląsku Cieszyńskim. Polityka państwa a ustawodawstwo to dwie różne dziedziny, które nie muszą iść ze sobą w parze. Obok prawa istnieje przestrzeń dla nieformalnych praktyk i norm postępowania, np. na bazie wspólnoty etnicznej. Wyraźnie należy odróżniać pojęcia obywatelstwa i narodowości. Pisząc o Polakach lub Niemcach w Czechosłowacji, zazwyczaj mam na myśli obywateli czechosłowackich, posiadających formalnie równe prawa obywatelskie z Czechami i Słowakami, chyba że wyraźnie zaznaczono lub wynika to z kontekstu, że chodzi o obywateli innych państw.

Na Śląsku Cieszyńskim polityka wobec Polaków przeplatała się z polityką wobec Niemców oraz z kwestią narodowości śląskiej. Społeczność polska była dobrze zorganizowana, miała wiele stowarzyszeń kulturalnych i wyznaniowych, chórów, teatrów amatorskich, organizacji gospodarczych, spółdzielni, kas oszczędnościowych, klubów sportowych, czasopism i kilka partii politycznych. Znacznie większy wpływ gospodarczy posiadali w regionie przedstawiciele mniej licznej narodowości niemieckiej, skupionej przede wszystkim w miastach.

Idea narodowości śląskiej związana była z działalnością Śląskiej Partii Ludowej (ŚPL), powstałej w 1909 r. i kierowanej przez Józefa Koźdonia. Reprezentowała ona ludność polskojęzyczną, nieutożsamiającą się z polskim ruchem narodowym, ale poczuwającą się do związków kulturowych z Niemcami. Zwolenników tej partii nazywano ślązakowcami. Określenie Ślązak w odniesieniu do tej grupy jest mylące, ponieważ odnosi się do wszystkich autochtonicznych mieszkańców regionu. W języku czeskim można odróżnić pojęcie *Slezan*, określające po prostu mieszkańca Śląska, oraz *Šlonzák*, odnoszące się do zwolenników ŚPL, ale używane także w odniesieniu do ludzi o nieokreślonej świadomości

⁸⁴ *Ibidem*, s. 202; Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky, <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgizv6njqfuya> (dostęp: 1 VI 2020).

⁸⁵ R. Petráš, *op. cit.*, s. 242–244; Zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu, <https://www.noveaspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2> (dostęp: 1 VI 2020).

narodowej. Stąd słów Ślązak i Ślązacy w swojej pracy używam ostrożnie, najczęściej powołując się na konkretne dokumenty lub odnosząc się do wyników czechosłowackich spisów ludności. W spisach tych dopuszczano możliwość zadeklarowania narodowości śląskiej. Na Śląsku Cieszyńskim nie postulowano natomiast uznania odrębnego języka śląskiego.

Na omawianym obszarze mieszkała także niewielka mniejszość żydowska, również posiadająca własne organizacje i synagogi. Osoby pochodzenia żydowskiego często deklarowały narodowość niemiecką, w okresie Pierwszej Republiki – po części ze względu na wzrost nastrojów antysemickich i popularność ideologii hitlerowskiej wśród Niemców – wielu z nich utożsamiało się z narodem czeskim. Wątek żydowski ujawniał się w polityce wobec regionu okazjonalnie i wtedy również go uwzględniam. W zakresie szkolnictwa Żydzi posiadali jedną niemieckojęzyczną szkołę ludową we Frydku, która w wyniku spadku zainteresowania zakończyła działalność w drugiej połowie lat 20. Hebrajskojęzyczna talmud-tora w Czeskim Cieszynie nie była częścią systemu szkolnictwa w rozumieniu ustawy szkolnej. Brak specyficznej polityki narodowościowej wobec ludności żydowskiej można uznać za zjawisko korzystnie wyróżniające Pierwszą Republikę na tle innych państw Europy Środkowo-Wschodniej.

W niniejszej książce nie ograniczam się do obszaru potocznie nazywanego Zaolziem, a więc powiatów frysztackiego i czeskocieszyńskiego, zamieszkiwanych przez autochtoniczną ludność polską, lecz uwzględniam cały uzyskany przez Czechosłowację obszar Śląska Cieszyńskiego, a więc także powiat frydecki. Czesi stanowili w powiecie frydeckim znaczną większość, ale mieszkała tam też polska migracja zarobkowa pochodząca głównie z Galicji oraz mniejszość niemiecka. W czeskich dokumentach i literaturze naukowej na określenie wspomnianych trzech powiatów przyjęła się nazwa *Těšínsko*, którą tłumaczę po prostu jako Śląsk Cieszyński. *Těšínsko* nie jest pojęciem precyzyjnym, ale w tym znaczeniu występuje najczęściej. Aby nie powtarzać nieustannie nieznośnie długiego zwrotu „czechosłowacki/czeski Śląsk Cieszyński”, będę pisał po prostu o Śląsku Cieszyńskim, z pełną świadomością, że chodzi jedynie o część historycznego obszaru o tej nazwie. W sytuacjach, w których odnoszę się do całego historycznego regionu, będzie to zaznaczone. Taka sytuacja będzie miała miejsce przy omawianiu okresu sprzed podziału owego regionu, dokonanego 28 lipca 1920 r. Gdy mowa będzie o tej części Śląska Cieszyńskiego, która przypadła Polsce, będzie to również wyraźnie podkreślone. Pojęcie Zaolzia uwzględnia polską perspektywę, dlatego będę go unikał w odniesieniu do czechosłowackiej polityki narodowościowej, gdyż urzędnicy czescy go nie używali.

Należy też wyjaśnić kwestie administracyjne i przedstawić organy państwa, które zajmowały się sprawami związanymi z polityką narodowościową. Obok powiatów politycznych, w odniesieniu do których będę zwykle używał tylko

pojęcia „powiat”, istniały też mniejsze powiaty sądowe. Powiat czeskocieszyński składał się z dwóch powiatów sądowych – z czeskocieszyńskiego i jabłonkowskiego, powiat frysztański – z frysztańskiego i bogumińskiego, powiat frydecki – z frydeckiego i śląskostrawskiego. Powiaty sądowe nie były tylko jednostką administracji sądowej. Jeżeli w danym powiecie sądowym przedstawiciele określonej narodowości liczyli co najmniej 20% mieszkańców posiadających obywatelstwo czechosłowackie, mieli prawo porozumiewać się w swoim języku w kontaktach z urzędami. Starostą powiatowym we Frysztańcu był w omawianym okresie Jaroslav Haering, natomiast w Czeskim Cieszynie początkowo Josef Michálek, a od 1930 r. Jaroslav Gela. Stali oni na czele urzędów początkowo nazywanych starostwami powiatowymi (*okresní hejtmanství*), później powiatowymi zarządami politycznymi (*okresní politická správa*), a następnie urzędami powiatowymi (*okresní úřad*).

Czechosłowacki Śląsk Cieszyński był częścią Kraju Śląskiego, obejmującego także Śląsk Opawski i ziemię hulczyńską, niewielki obszar odłączony od Niemiec w 1919 r. Na czele Śląskiego Rządu Krajowego, a od 1922 do 1928 r. Krajowego Zarządu Politycznego w Opawie, stał śląski prezydent krajowy Josef Šrámek. W 1928 r. połączono czeski Śląsk z Morawami, likwidując w ten sposób administracyjną odrębność regionu wraz z Krajowym Zarządem Politycznym w Opawie. Jego kompetencje przeszły na Urząd Krajowy w Brnie, na którego czele stał Jan Černý. W Brnie znajdował się także Sejm Krajowy, znany też jako Zastępstwo Krajowe.

Na łamach niniejszej książki pojawia się kilka osób o tych samych nazwiskach, co może wprowadzić czytelnika w błąd. Obok śląskiego prezydenta krajowego Josefa Šrámkę znacznie rzadziej pojawia się ks. Jan Šrámek, pełniący różne funkcje ministerialne. Obok Jana Černego, kilkukrotnego premiera i ministra spraw wewnętrznych, a przede wszystkim prezydenta krajowego Kraju Morawsko-Śląskiego w Brnie, występuje także Josef Černý – minister spraw wewnętrznych w latach 1934–1938. Przywołuję też kilku urzędników o nazwisku Müller. Obok urzędnika Jindřicha Říhy z Kancelarii Prezydenta Republiki pojawia się adwokat Karel Říha, czeski działacz z Bogumina. Nie ma potrzeby wymieniać w tym miejscu wszystkich premierów i ministrów podejmujących kwestie narodowościowe, z którymi spotkamy się na łamach niniejszej książki. Pomimo zmieniających się rządów, polityka państwa miała cechy ciągłości, wynikającej z konieczności współpracy różnych czechosłowackich stronnictw wobec dużej liczby obywateli należących do mniejszości narodowych. Na czele resortów dochodziło do zmian, nieraz tę samą osobę spotkamy w kierownictwie innego ministerstwa. Symbolem Pierwszej Republiki był prezydent Tomáš Garrigue Masaryk, otoczony powszechnym szacunkiem przywódca akcji niepodległościowej w okresie I wojny światowej. Jako profesor filozofii i socjologii, myśliciel

i humanista, był on w oczach wielu współczesnych i potomnych uosobieniem cech demokratycznych. Sprawował swój urząd przez 17 lat, do 1935 r., gdy ze względu na wiek i stan zdrowia podał się do dymisji. Jego następcą został wybrany Edvard Beneš, najbardziej zaufany człowiek Masaryka, do tego czasu od początku niepodległości kierujący Ministerstwem Spraw Zagranicznych. W otoczeniu prezydentów kluczową rolę odgrywał szef Kancelarii Prezydenta Republiki Přemysl Šámal.

Co to właściwie znaczy, że władze czechosłowackie prowadziły określoną politykę narodowościową, jakie formy ona przybierała i co zamierzano poprzez nią uzyskać? Rozebranie na czynniki pierwsze tego problemu ma pomóc w określeniu, kto właściwie stał za polityką narodowościową i określał jej kierunki. Czy było to mityczne państwo czechosłowackie, bezosobowe władze pojmowane jako monolit? Czy prezydent Tomáš Garrigue Masaryk i jego następca, a wcześniej sternik polityki zagranicznej, Edvard Beneš? Co właściwie wiedział rząd, prezydent i ich otoczenie? Czy działania przeciw mniejszościom były nadużyciem, czy częścią skoordynowanych działań podejmowanych przez różne organy państwa?

Czeski historyk Dan Gawrecki sądził, że lokalna administracja była z pewnością mniej tolerancyjna niż urzędy centralne. Dostrzegał niektóre objawy działań krzywdzących wobec mniejszości narodowych, lecz uważał je za jednostkowe wypadki⁸⁶, a opinię o ucisku narodowym Polaków uważał za problematyczną i uproszczoną⁸⁷. Najbardziej zaangażowanym w polemikę z tezami o represyjnej polityce narodowościowej państwa czechosłowackiego badaczem był Jaroslav Valenta. Przyznawał, że wśród pokolenia Polaków ze Śląska Cieszyńskiego pamiętających okres międzywojenny wspomnienie ucisku ekonomicznego było powszechne. On sam twierdził jednak: „elementy rzekomej »czechizacji« z pewnością w różnej postaci były obecne, nie sądzę jednak, że były przeważające i decydujące, zdecydowanie nie chodziło o oficjalną politykę państwa”⁸⁸. Odrzucał on przekonanie o „systematycznej czechizacji” czy rozpowszechnioną u starszego pokolenia Zaolziaków opinię, że Polak mógł otrzymać pracę tylko wtedy, gdy posłał dziecko do czeskiej szkoły. Badacz zgadzał się, że nadużycia i naciski ze strony Czechów pełniących ważne funkcje w przedsiębiorstwach państwowych i prywatnych mogły mieć miejsce i że działania takie propagowała SMOL. Zaznaczył jednak, że nie da się ustalić skali tego zjawiska. Przede wszystkim zaś zdecydowanie podkreślał, że nie chodziło o politykę państwa, nawet jeżeli wspierali te działania urzędnicy z powiatu⁸⁹. Oceniał, że metoda „klucia szpilką” ze strony lokalnych urzędników i polityków,

⁸⁶ D. Gawrecki, *Politické a národnostní poměry*, s. 85–86.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 246.

⁸⁸ J. Valenta, *Polská menšina na Těšínku*, s. 74, 61–85.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 73.

naruszająca ogólnie liberalne przepisy prawne dotyczące mniejszości, z pewnością uczyniła wiele szkód wzajemnemu współżyciu w regionie i nie przynosiła władzom korzyści⁹⁰.

Tego typu rozumienie polityki państwa wydaje się bardzo problematyczne. Oznaczałoby, że władze centralne zrzekają się odpowiedzialności za to, co dzieje się w regionach i kontroli nad realizacją ustaw chroniących mniejszości narodowe. Konkluzja Valenty, że państwo nie prowadziło polityki narodowościowej również wydaje się przedwczesna, tym bardziej że dostrzegał on potrzebę podjęcia badań w tym kierunku⁹¹.

Można powiedzieć, że chociaż nie było to moim zamierzeniem, to podążałem podobnym tokiem rozumowania, który we wstępie do swojej monografii o polityce narodowościowej obozu piłsudczykowski wobec mniejszości ukraińskiej i białoruskiej zamieścił Eugeniusz Mironowicz: „Praca jest próbą przedstawienia polityki narodowościowej rządu nie z punktu widzenia oficjalnych deklaracji, publicystyki i treści dokumentów podawanych do publicznej wiadomości, lecz od strony kulis, na etapie formułowania planów, poszukiwań argumentów, oraz określania zasad. Kreowanie tej polityki dokonywało się najczęściej przez anonimowych bohaterów skrytych w cieniu premierów i ministrów. Były to działania niepodlegające ocenie politycznej, ani żadnej weryfikacji społecznej, lecz odzwierciedlające autentyczne intencje przedstawicieli aparatu władzy”⁹². Dodałbym do tego, że w swojej pracy oprócz uwzględnienia planów, argumentów i zasad nacisk położyłem na działania i ich konsekwencje. W swoich rozważaniach doszedłem do podobnych wniosków w kontekście roli urzędników, niewidocznych dla opinii publicznej, ale realizujących codzienną pracę administracji państwowej. Ta zbieżność wynika z podobieństwa problemów polityki narodowościowej i związanych z tym wyzwań badawczych.

Polityka narodowościowa dotyczy różnych dziedzin życia społecznego i gospodarczego – szkolnictwa, spisów ludności, samorządu, życia politycznego, sektora państwowego, rolnictwa, przemysłu i związków wyznaniowych. Dlatego niniejsza książka została podzielona na rozdziały tematycznie. Zakres potraktowania poszczególnych problemów wynika z podstawy źródłowej. Z tej przyczyny rozdział o polityce narodowościowej w kontekście Kościoła rzymskokatolickiego jest mniej obszerny niż wobec Augsburgskiego Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Wschodnim w Czechosłowacji, co wynikało z odmiennych możliwości oddziaływania ze strony państwa oraz konkretnych problemów związanych z tymi wyznaniem. Trudno natomiast wskazać jakąś specyficzną politykę

⁹⁰ J. Valenta, *Die Těschener Frage in der Zwischenkriegszeit*, s. 143.

⁹¹ *Idem*, *Polská menšina na Těšinsku*, s. 74.

⁹² E. Mironowicz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego*, Białystok 2007, s. 24.

narodowościową wobec Niemieckiego Kościoła Ewangelickiego w Czechach, na Morawach i na Śląsku, gdyż wyznanie to nie miało na Śląsku Cieszyńskim swojego centralnego ośrodka, a jednocześnie miało oficjalny niemiecki charakter narodowy, niedający przestrzeni do działań podobnych do tych, jakie podjęto wobec Augsburskiego Kościoła Ewangelickiego. Z kolei w zakresie przemysłu poszczególne przedsiębiorstwa nie mogły zostać równo potraktowane, również ze względu na zakres podstawy źródłowej.

W swojej pracy bardzo często przytaczam cytaty – czasami dość obszernie. Jest to celowe. Właśnie w odniesieniu do Śląska Cieszyńskiego często bezkrytycznie powtarzane są slogany odnalezione w dokumentach urzędowych lub deklaracjach polityków, bez zastanawiania się nad możliwością manipulacji i bez podjęcia próby ich weryfikacji. Dokładna analiza poglądów i zamiarów przedstawicieli administracji państwowej, a także różnych sprzeczności, jest konieczna dla pełnego zrozumienia przebiegu wydarzeń. Zawęża przestrzeń do jałowych dywagacji i nieustannego odbijania piłeczki w debacie historyków. Tym bardziej że dokumenty mówią co innego, niż można przeczytać w prezentujących tradycyjne ujęcie opracowaniach na temat Pierwszej Republiki. Istnieje wiele dokumentów mówiących o tym, że to ludność czeska była prześladowana i uciskana na Śląsku Cieszyńskim. Nad tymi głosami również należy się pochylić.

Dokumenty ukazują też, jak dużą rolę odgrywała teza o „spolszczonych Morawcach” i pierwotnie czeskim charakterze Śląska Cieszyńskiego dla uzasadnienia podejmowanej polityki narodowościowej oraz jak wielkim moralnym paliwem była symbolika poezji Petra Bezruča.

Istnieje wiele definicji narodowości i nacjonalizmu. W państwie czechosłowackim narodowość nie była ściśle zdefiniowana. W najbardziej elementarnym sensie naród utożsamiano z etnicznością, rozumianą etnolingwistycznie⁹³. Tak pojmowali to zarówno urzędnicy państwowi, jak również działacze czeskich i należących do mniejszości organizacji społecznych. Nie byli teoretykami, a ich interpretacje, kto należy do jakiej narodowości, były nieraz odmienne, chociaż kryteria wyjściowe bardzo podobne. Z pewnością można stwierdzić, że część ludności regionu była obojętna narodowo, pytanie jednak, jak duża była to część. Problem jest istotny o tyle, że pozwala podważać tezy o ucisku narodowościowym. Spór o to, czy ludzie pozbawieni świadomości narodowej mogą być wynarodowieni lub konkretniej, czy ci polskojęzyczni mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego, którzy byli obojętni narodowo, rzeczywiście byli Polakami, jest z pewnością ciekawy. Nie zawsze można jednak rozstrzygnąć, kim czuła się dana jednostka z przeszłości. Ważniejsza jest więc odpowiedź na pytanie, w jaki

⁹³ R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, tłum. J. Łuczyński, Warszawa-Kraków 1998, s. 103.

sposób polityka narodowościowa oddziaływała na życie ludzi, ich zachowania i jaki miała wpływ na losy regionu?

Można w tym miejscu powtórzyć za Thomasem Nipperdeyem: „Rezygnuję tu z roztrząsań na temat głębi i płycizn międzynarodowych badań nad nacjonalizmem i z prób dalszej typologizacji. W każdym razie definicja nacjonalizmu nie może znajdować się na początku, lecz co najwyżej w zakończeniu wszelkich rozważań”⁹⁴. Proponuję więc kwestię narodowości i polityki narodowościowej rozpatrzeć w jej praktycznych aspektach.

Punkt ciężkości niniejszej książki położony został na pewnym wycinku rzeczywistości, jakim była czechosłowacka polityka narodowościowa, postulat obiektywizmu nakazuje natomiast uwzględniać szeroki kontekst danej problematyki, chociażby politykę narodowościową innych państw, w tym Polski i Niemiec, które dość powszechnie uważane są za bardziej represyjne (poza wszelką dyskusją pozostaje polityka terroru Trzeciej Rzeszy). Idealnym rozwiązaniem są więc badania porównawcze. Tego typu podejście jest niesłychanie wartościowe. Warunkiem wstępnym jest jednak dokładne przeprowadzenie badań podstawowych. Dotyczy to również czechosłowackiej polityki narodowościowej wobec Śląska Cieszyńskiego. Przedmiotem porównawczym mogłyby być analogiczne wysiłki w tej części Śląska Cieszyńskiego, która w 1920 r. została przyznana Polsce. Również po polskiej stronie granicy wprowadzono komisje administracyjne, przeprowadzano zmiany granic administracyjnych korzystne dla Polaków, przystąpiono do realizacji reformy rolnej (choć na mniejszą skalę), wspierano polskie szkolnictwo. Mechanizmom spisów ludności po obu stronach granicy przyjrzał się Dan Gawrecki w przywoływanej już pracy⁹⁵. Nie mamy jednak w tej sytuacji do czynienia z lustrzanym odbiciem, gdyż brakowało tam zasadniczo czeskiej mniejszości. Nieliczni Czesi osiedlili się na tym terenie jako urzędnicy czy specjaliści w czasach monarchii habsburskiej. Można więc mówić jedynie o polityce wobec Niemców i ślązakowców. Studium porównawcze byłoby zatem asymetryczne⁹⁶.

Dla ułatwienia czytelnikowi orientacji w geografii terenu konieczne wydaje się posłużenie mapą zaczerpniętą z książki Edwarda Długajczyka, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993, ukazującą obszar czechosłowackiego Śląska Cieszyńskiego z polskimi nazwami

⁹⁴ T. Nipperdey, *Rozważania o niemieckiej historii. Eseje*, tłum. A. Kopacki, Warszawa 1999 (Klio w Niemczech, 4), s. 172.

⁹⁵ D. Gawrecki, *Język a narodność*.

⁹⁶ O działaniach polskiej administracji na Śląsku Cieszyńskim po 1920 r. zob. K. Nowak, *Z problemów Śląska Cieszyńskiego w okresie „przejściowym” (sierpień 1920 – czerwiec 1922)*, „Pamiętnik Cieszyński” 8, 1993, s. 77–91; M. Skrzypek, *Śląsk Cieszyński w latach 1920–1922. Wrastanie w Polskę*, Bielsko-Biała 2017.

Mapa. Czeskosłowacki Śląsk Cieszyński w latach 1920–1938

miejsowości z okresu międzywojennego i zaznaczeniem terenu zajętego przez Polskę w 1938 r. Wypada zwrócić uwagę, że przytaczana kilkakrotnie w książce miejscowość Stare Miasto, położona na północny zachód od Frysztatu, nie jest tożsama z ukazanym na mapie Starym Miastem koło Frydka.

* * *

Śląsk Cieszyński, rządzony przez jedną z wielu linii polskiej dynastii Piastów (wymarłej w 1653 r.), od XIV w. znajdował się pod zwierzchnictwem Królestwa Czeskiego, a od XVI w. wraz z nim wszedł w skład imperium austriackich Habsburgów. W XVI w. wprowadzono wyznanie luterzańskie, a w XVII w. nastąpił okres kontrreformacji i większość mieszkańców powróciła na łono Kościoła katolickiego. Część przechowała jednak wiarę ewangelicką i na początku XX w. około jednej trzeciej ludności polskiej na tym terenie było ewangelikami.

Nowoczesny polski ruch narodowy narodził się w latach 40. XIX w., a w życiu politycznym doszedł do głosu w czasie Wiosny Ludów 1848 r., gdy powstała pierwsza gazeta na Śląsku Cieszyńskim pisana po polsku. W kolejnych latach zaczęły powstawać pierwsze polskie organizacje, zaczęto też wprowadzać język polski do szkół ludowych. Proces ten usankcjonowała austriacka ustawa szkolna z 1869 r., przewidująca, że nauka w szkole ludowej powinna odbywać się w języku ojczystym uczniów. Ustawa dopuszczała wprowadzenie jako przedmiotu nauczania drugiego języka krajowego. Ludność polska była przeważnie chłopska i robotnicza. Elitę ekonomiczną stanowili Niemcy i w miastach dominowały szkoły niemieckie. W 1873 r. na mocy decyzji Krajowej Rady Szkolnej w Opawie w celu zabezpieczenia dominującej pozycji języka niemieckiego na Śląsku Austriackim postanowiono przekształcić miejscowe szkoły słowiańskie w utrakwistyczne, a więc w wyższych klasach wprowadzano nauczanie części przedmiotów w języku niemieckim. W praktyce postanowienie to dotyczyło tylko szkół wieloklasowych w większych miejscowościach. Stosowany wcześniej w szkolnictwie i w śpiewie kościelnym język „morawski” (czeski) utrzymał się jedynie w kilku miejscowościach późniejszego powiatu frysztackiego w okolicach Orłowej oraz na zachodzie późniejszego powiatu cieszyńskiego (okolice Domasłowic Dolnych); czeski charakter miał teren późniejszego powiatu frydeckiego. Czeski ruch narodowy na Śląsku Cieszyńskim narodził się dopiero w latach 80. XIX w., zapoczątkowany w Cieszynie przez Czechów przybyłych do tego miasta w charakterze przedstawicieli wolnych zawodów, pedagogów i urzędników państwowych. Konflikt zaczął się w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim, w północno-zachodniej części regionu. Do pracy w miejscowych kopalniach węgla kamiennego i innych zakładach przemysłowych napłynęła liczna czeska inteligencja techniczna, w ślad za nią pojawili się przedsiębiorcy i działacze narodowi. Wtedy też rozpoczęto budowę czeskich organizacji i szkół,

i pozyskiwanie do czeskiego ruchu narodowego miejscowej ludności. Oparciem dla czeskich starań była parafia w Orłowej, administrowana przez czeskich benedyktynów z Broumova oraz utrzymujące się w niektórych gminach tradycje morawskiego szkolnictwa.

W czeskim dyskursie okresu międzywojennego polscy autochtoni nie byli uważani za „prawdziwych” Polaków, lecz za spolonizowanych „Morawców” (a więc Czechów), których należy odzyskać dla narodu czeskiego⁹⁷. Pogląd ten został spopularyzowany przez nazywanego „śląskim bardem” Petra Bezruča, czeskiego poetę pochodzącego z Opawy. Chociaż nigdy nie mieszkał on na Śląsku Cieszyńskim, region ten Czesi zaczęli nazywać „krajem Bezruča”. W swoich wierszach, które zostały zebrane w tomie *Slezské písně* (Pieśni śląskie), opisywał krzywdę społeczną i rzekomy ucisk narodowy morawskiego ludu na Śląsku Cieszyńskim⁹⁸. Swoje poglądy o polonizacji i germanizacji regionu oparł na książeczce czeskiego publicysty i polityka Ignáta Hořicy⁹⁹. Jak zauważył Valenta, wyobrażenia o „spolszczonych Morawcach” są „już dawno przebrzmiałym błędnym poglądem”, którego po 1945 r. czescy historycy już nie powtarzają. Ubolewał, że nie zauważyli tego polscy regionaliści, których „alergiczne” reakcje uznał za „pseudoproblem”¹⁰⁰. Ta konstatacja jest ważna z punktu widzenia naukowego, chociaż wydaje się, że opinie historyków nie przebiły się do powszechnej świadomości społecznej regionu. W kontekście niniejszej książki istotne jest, że to właśnie Bezruč ukształtował czeski sposób myślenia o Śląsku Cieszyńskim i dawał moralne oparcie do działań asymilacyjnych. Bezruczowskimi schematami posługiwali się czescy urzędnicy na czele ze śląskim prezydentem krajowym Šrámkem.

Punktem zaczepienia tej tezy był fakt wprowadzenia języka czeskiego jako urzędowego w Księstwie Cieszyńskim w XVI w. i jego utrzymywanie się w księgach urzędowych i podręcznikach szkolnych aż do połowy XIX w., a w niektórych miejscowościach nawet dłużej. W narracji czeskich działaczy narodowych polonizacja regionu nastąpić miała na skutek migracji zarobkowej z Galicji do pracy w przemyśle, która rozpoczęła się w latach 50. XIX w. Administracja austriacka wspierała rzekomo polonizację miejscowego ludu, aby odebrać mu czeską tożsamość i łatwiej zgermanizować. W dzisiejszej historiografii nie ma sporu co do tego, że pogląd ten jest fałszywy, a fakt stosowania języka czeskiego

⁹⁷ W okresie międzywojennym polemikę z tymi poglądami podjął z czeskiej strony A. Adamus, *op. cit.*

⁹⁸ P. Bezruč, *Slezské písně*, Praha 1909.

⁹⁹ I. Hořica, *Pamatujte na Slezsko! Úvahy a feuilletony*, Praha 1895; P. Kladiwa i in., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, t. 1, Ostrava 2016, s. 194–195.

¹⁰⁰ J. Valenta, *Polská menšina na Těšínsku*, s. 65.

w piśmiennictwie ze względu na polityczne związki z ziemiami Korony Czeskiej i ukształtowaną w ten sposób tradycję nie jest dowodem na język ludu. Wśród polskich i czeskich badaczy panuje zgoda, że ludność większości obszarów Śląska Cieszyńskiego poza historycznym powiatem frydeckim oraz niemieckimi wyspami językowymi posługiwała się dialektem polsko-śląskim¹⁰¹.

Po zakończeniu I wojny światowej, gdy powstawały niepodległe Czechosłowacja i Polska, Śląsk Cieszyński stał się przedmiotem sporu pomiędzy oboma państwami, który przerodził się w konflikt o charakterze zbrojnym. Początkowo przedstawiciele lokalnych organów – polskiej Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego (RNKC) i Zemského národního výboru pro Slezsko – dokonali prowizorycznego podziału regionu, odpowiadającego mniej więcej zasadom etnicznym, zawierając umowę z 5 listopada 1918 r., na podstawie której po stronie czeskiej znalazł się powiat frydecki oraz kilka gmin w zachodniej części powiatu frysztackiego. Ostateczny przebieg granic miał zostać ustalony w drodze porozumienia rządów w Pradze i w Warszawie. Obie strony stosowały politykę faktów dokonanych, przeprowadzając stopniową integrację instytucji na kontrolowanym przez siebie obszarze z instytucjami centralnymi. 23 stycznia 1919 r. wojska czechosłowackie pod dowództwem ppłk. Josefa Šnejdárka zaatakowały teren administrowany przez RNKC, na trzy dni przed planowanymi wyborami parlamentarnymi w Polsce, które miały zostać przeprowadzone także na terytorium Śląska Cieszyńskiego. Po kilku dniach pod naciskiem Ententy doszło do zawieszenia broni, a w lutym zawarto rozejm i wyznaczono nową linię demarkacyjną. W kolejnych miesiącach nie udało się doprowadzić do zawarcia porozumienia w sprawie granicy, dlatego we wrześniu 1919 r. obie strony zgodziły się na przeprowadzenie plebiscytu. Polska podnosiła argument etniczny i nie była zainteresowana przeważnie czeskim powiatem frydeckim, położonym na zachodnich rubieżach regionu. Czechosłowacja powoływała się zaś na historyczną przynależność Śląska Cieszyńskiego do Korony Czeskiej, a także na swoje potrzeby gospodarcze i strategiczne, których spełnienie miało zapewnić jej niezależność ekonomiczną. Stronie czechosłowackiej udzieliła poparcia część ludności polskojęzycznej skupiona wokół ŚPL pod przywództwem Józefa Koźdonia oraz duża część miejscowych Niemców. Przygotowaniom do plebiscytu towarzyszyły akty przemocy. Powstawały bojówki oraz tajne organizacje wojskowe, które organizowały ataki i zamachy na przeciwników. To właśnie do tych wydarzeń nawiązywać będą powtarzające się, cytowane w niniejszej książce opinie o „polskich terrorystach”. Plebiscyt ostatecznie się nie odbył. O kwestii granic zdecydował arbitraż mocarstw Ententy. Polska potrzebowała wsparcia ze strony

¹⁰¹ J. Raclavská, *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku / Polský jazyk na Těšínku v 19. století*, Ostrava 1998.

państw zachodnich w wojnie z Rosją Radziecką, której oddziały podchodziły pod Warszawę. Przedstawiciele mocarstw Ententy już na konferencji w Spa 10 lipca 1920 r. uzgodnili kwestię przebiegu nowej granicy. Decyzja o podziale Śląska Cieszyńskiego, a także Spisza i Orawy na pograniczu polsko-słowackim, została ogłoszona przez Radę Ambasadorów w Paryżu 28 lipca 1920 r.¹⁰²

Przebieg nowej granicy ustalonej przez mocarstwa zaspokajał strategiczne i gospodarcze oczekiwania Czechosłowacji, która uzyskała Kolej Koszycko-Bogumińską, całe Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie z kopalniami węgla kamiennego i koksowniami oraz hutę żelaza w Trzyńcu i wiele innych zakładów przemysłowych. Miasto Cieszyn zostało podzielone wzdłuż rzeki Olzy. W granicach państwa czechosłowackiego znalazło się według spisu ludności z 1910 r. 139 898 (48,6%) ludności mówiącej językiem polskim, 113 309 (39,5%) czeskim i 34 265 (11,9%) niemieckim. Wydaje się, że przewaga polska nie była duża, jeżeli jednak odejmiemy przeważnie czeski powiat frydecki, na którym Polsce nie zależało, to proporcje wynosiły odpowiednio 124 805 (69,3%) dla mówiących po polsku, 32 811 (18,2%) po czesku i 22 328 (12,4%) po niemiecku¹⁰³.

¹⁰² Z obszernej literatury zob. M.K. Kamiński, *op. cit.*; J. Valenta, *Česko-polské vztahy*.

¹⁰³ K. Nowak, *Życie polityczne i społeczne*, w: *Dzieje Śląska Cieszyńskiego*, t. 6, s. 288.